

Erfgoed in andere handen?

Karel Loeff In het regeerakkoord van het kabinet-Rutte II komt erfgoed niet voor. Goed nieuws, zou je zeggen, aangezien ieder genoemd onderwerp een bezuinigingsmaatregel betreft. Maar het gebrek aan aandacht betekent ook een gebrek aan visie. Monumenten worden nu zonder inhoudelijke argumenten afgestoten. Als dat zo doorgaat staat Paleis Soestdijk straks in de etalage. Erfgoedvereniging Heemschut pleit met andere organisaties voor meer inhoudelijke verantwoordelijkheid van het Rijk.

Sinds het aantreden van het kabinet-Rutte I is het politieke beleid in Nederland ten aanzien van kunst, cultuur en natuur definitief veranderd. Het nieuwe uitgangspunt van een compacte overheid resulteerde in het samenvoegen van ministeries, waarbij het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij verdween. Het rigoureuus herschikken van subsidieregelingen rond natuur, met als belangrijkste gevolg het overhevelen van verantwoordelijkheden naar de provincies, leek illustratief voor de nieuwe benadering van de rijksoverheid, ook op andere beleids terreinen. Op kunst werd fiks bezuinigd. Hierdoor was deze sector een aantal jaren lamgeslagen. Binnen de beleidslijn was er één lichtpuntje: erfgoed werd zo veel mogelijk ontzien. Het gevolg: de aandacht richt zich nu steeds meer op deze 'overeind gebleven' sector. Maar ook hier zijn er risico's...

Het begrip erfgoed is een verzamelnaam voor een groot aantal vormen van

– historische – waarden. Onder erfgoed verstaan we materiële en immateriële zaken. Voorwerpen in musea, archeologische vondsten, archiefbescheiden, landschappen en monumenten behoren tot de tastbare zaken.

De zorg voor onze gebouwde monumenten is een van de oudste en grootste aandachtsgebieden van de rijksoverheid. Sinds het aantreden van Victor de Stuers, die de eerste commissie van Rijksadviseurs voor Monumenten wist op te richten, is de aandacht van monumenten op de agenda gekomen van de landelijke politiek. De inzet van particuliere belangenorganisaties was hiervoor onontbeerlijk. De in 1899 opgerichte Nederlandsche Oudheidkundige Bond was de eerste particuliere organisatie die een inventarisatie van Nederlandse monumenten voorstond. In 1911 werd de Bond Heemschut opgericht, die zich richtte op de actieve lobby voor de bescherming van cultuurmonumenten en op regel-

geving om een ‘mooi Nederland’ te waarborgen. Vanuit haar doelstelling pleitte Heemschut voor de oprichting van zo veel mogelijk nieuwe particuliere organisaties en stichtingen op erfgoedgebied. En die kwamen er. Zo werd in 1918 de Vereniging Hendrick de Keyser opgericht, met als specifieke doelstelling de aankoop en restauratie van waardevolle monumenten.

Het zou echter tot 1961 duren eer de rijksoverheid een Monumentenwet invoerde, waarbij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, thans opgegaan in de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, met de uitvoering van de selectie, aanwijzing, vergunningverlening en subsidiëring van monumenten en beschermde stads- en dorpsgezichten werd belast.

Streng selectie

Met ruim 60.000 beschermde rijksmonumenten lijkt Nederland een groot aantal belangrijke gebouwen binnen zijn grondgebied te herbergen.¹ Naast deze objecten zijn er ongeveer 400 beschermde stads- en dorpsgezichten. Maar deze cijfers zijn relatief. Het aantal rijksmonumenten beslaat ongeveer 3 procent van het totaal aantal monumenten in ons land (Blok 2013). Van de beschermde stads- en dorpsgezichten betreft een groot aantal een klein gebiedje, bijvoorbeeld de historische kern van een dorp. Grotere gebieden, zoals onze cultuurlandschappen, zijn niet via de Monumentenwet beschermd.

Niet voor niets heeft een groot aantal gemeenten de laatste decennia een aanvullend beleid ontwikkeld om meer bijzondere objecten binnen de gemeentegrenzen te beschermen. Enerzijds kwam dit voort uit de behoefte om meer integraal waarden te beschermen (bijvoorbeeld de panden in een straat tussen de aangewezen rijksmonumenten), anderzijds uit de strenge selectie van objecten uit de periode 1850-1940

De zorg voor onze gebouwde monumenten is een van de oudste en grootste aandachtsgebieden van de rijksoverheid

die werden toegevoegd aan de rijkslijst middels het Monumenten Inventarisatie- en Selectieproject 1850-1940, uitgevoerd door de provincies.

De trend dat de rijksoverheid slechts mondjesmaat objecten toevoegt aan de rijkslijst is ingezet bij de selectie van de jongste voorbeelden van Nederlandse bouwkunst. Door de toenmalige minister van Cultuur, Ronald Plasterk, werden in 2007 bijna 100 gebouwen geselecteerd uit de periode 1940-1958, de zogenaamde wederopbouwperiode. De strenge selectie werd gemaakt mede op basis van de onderhoudstoestand van de gebouwen. Dit selectiebeleid werd voortgezet onder minister Bussemaker, die onlangs 89 objecten uit de periode 1959-1965 ter advisering voordroeg bij de Raad voor Cultuur.

Het aanwijzingsbeleid is kenmerkend voor het denken van de overheid over de bescherming van culturele waarden. Dat is met name ingegeven door een geldkwestie: immers door

Meer dan vroeger beseffen wij, burgers, dat de sleutel voor behoud van erfgoed ligt bij onszelf

aanwijzing van meer objecten is er de mogelijkheid van de eigenaren van deze gebouwen om aanspraak te maken op financiële bijdragen, waardoor een groter beslag op slinkende budgetten aannemelijk is. Het is een lastig te bestrijden gegeven dat inhoudelijke bescherming los dient te staan van een eventuele financiële tegemoetkoming van de overheid. Het zou er in beginsel om moeten gaan dat unieke historische waarden op rijksniveau worden erkend, in de wetenschap dat een aantal objecten uit de selectie uiteindelijk niet in de oorspronkelijke vorm of met de oorspronkelijke functie zal overleven. Zo dreigen andere waardevolle gebouwen te verdwijnen, simpelweg omdat op lokaal niveau unieke waarden niet worden erkend. En dat terwijl er in de periode van de wederopbouw sprake was van verreweg de grootste bouwstroom die Nederland ooit kende...

Structurele budgetten

Toch is geld niet het voornaamste probleem bij het huidige beleid rond de instandhouding van erfgoed. Decennialang is gewerkt aan het wegwerken van restauratieachterstanden. Deze zijn nu – met uitzondering van een ‘werkvoorraad’ – zo goed als weggewerkt en redelijk beheersbaar. Waar voor monumentenzorg steeds een beroep moest worden gedaan op incidenteel geld, resterend uit overschotten op de begroting uit aardgasbaten, is er nu voor het eerst sinds jaren sprake van structurele budgetten. Via slimme *revolving fund*-constructies en laagrentende leningen en een uitgekiend fiscaal voordeel voor eigenaren van rijksmonumenten is er een stelsel gecreëerd dat geld oplevert: particulieren investeren, de overheid faciliteert, en de maatschappij rendeert. Wij hebben baat bij ons erfgoed, bij onze monumenten: ze zijn belangrijk voor onze identiteit, voor toerisme, voor werkgelegenheid.

Meer dan vroeger beseffen wij, burgers, dat de sleutel voor behoud van erfgoed ligt bij onszelf. Dat kan echter alleen in samenwerking met de overheid. Door de verdergaande decentralisatie is de lokale politiek een steeds belangrijker podium geworden. En dat podium dient iedere vier jaar opnieuw te worden beklommen. De erfgoedagenda *Goud in handen*, een uitgave van Kunsten '92, de belangenorganisatie voor kunst, cultuur en erfgoed, is een van de succesvolle initiatieven om (nieuwe) raadsleden en wethouders warm te maken voor dit onderdeel van hun maatschappelijke verantwoordelijkheid. Met de BNG Erfgoedprijs wordt jaarlijks een gemeente die excelleert op het gebied van erfgoedbeleid in het zonnetje gezet. Het zijn deze positieve prikkels die particuliere belangenorganisaties inzetten om, naast de helaas nog immer noodzakelijke waarschuwende vinger, bij te dragen aan de

bewustwording van politici om zich in te zetten voor het belang van een goed erfgoedbeleid.

Afstoting van rijksmonumenten

Een van de belangrijkste problemen binnen de sector is de verdwijnende morele verantwoordelijkheid van politici voor de bescherming van het erfgoed. Steeds weer moet op ieder niveau duidelijk worden gemaakt dat, naast andere grote thema's, de aandacht voor erfgoed óók behoort tot het publieke belang, en dus tot de overheidstaken. In dit verband is het interessant dat in het regeerakkoord van het kabinet-Rutte II het onderwerp erfgoed in zijn geheel niet aan bod komt. Aanvankelijk leek het erop dat er sprake was van een goede ontwikkeling, aangezien ieder genoemd onderwerp een bezuinigingsmaatregel betrof. Echter, in het regeerakkoord van het kabinet-Rutte I werd erfgoed wel genoemd: als uitzondering waarop in beginsel niet of zo min mogelijk bezuinigd zou worden.

Maar het gebrek aan aandacht leidde ook tot een lange aanlooptijd van minister Bussemaker en de Vaste Kamercommissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap om zich bezig te houden met erfgoedbeleid. Daardoor kon het gebeuren dat erfgoed eerder in een andere Kamercommissie aan bod kwam. Het betreft de voorgenomen afstoting van 34 rijksmonumenten, in bezit van de rijksoverheid. Tot voor kort waren deze objecten in beheer bij de Rijksgebouwendienst, die met de restauratie van rijksmonumentale overheidsgebouwen ook de taak op zich nam een voorbeeldfunctie te vervullen ten aanzien van bouwhistorisch onderzoek, herbestemming en restauratie. Als gevolg van het regeerakkoord van het kabinet-Rutte I, *Uitvoeringsprogramma compacte rijksoverheid*, stuurde minister Donner van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties in 2011 al een brief over de afstoting van monumenten naar de Kamer

De aandacht voor erfgoed behoort tot het publieke belang, en dus tot de overheidstaken

(Donner 2011). Aan de uitwerking van deze beleidsaanzet werd echter door de val van het kabinet geen uitvoering gegeven, zo leek het. Bij de formatie van het kabinet-Rutte II werd het geheel nieuwe ministerie Wonen en Rijksdienst in het leven geroepen. Dit resulteerde op 21 december 2012 in een brief van minister Blok, waarin hij expliciet maakte dat gebouwen die niet meer direct van nut zijn voor de rijksoverheid kunnen worden vervreemd. In de wandelgangen circuleerden allerlei lijstjes met namen van gebouwen die het zou betreffen. Het duurde enige tijd eer de definitieve lijst van af te stoten monumenten door de overheid bekend werd gemaakt. Het gaat om uiteenlopende monumenten, van gedenknaalden tot kasteelruïnes en van grafmonumenten tot kerkgebouwen. En zo werd deze ook gepresenteerd: als een 'restlijst' van publiek bezit, zonder inhoudelijke samenhang en functie.

De afstotingslijst leverde onmiddellijk

verzet op van erfgoedliefhebbers, met als hart van de acties een aantal burgers en organisaties uit Naarden, gesteund door onder meer de Erfgoedvereniging Heemschut (opvolger van de Bond Heemschut). De Vesting Naarden, onderdeel van de afstotingslijst, ging na afstoting van Defensie in de 20ste eeuw over naar de Rijksgebouwendienst. Vanwege het grote belang van de gaaf bewaarde vesting heeft het Rijk zich er decennialang voor ingezet om dit belangrijke ensemble met haar zes bastions te restaureren en te onderhouden.

Volgens de afstotingsprocedure, verbonden aan de vervreemding van objecten in bezit van de rijksoverheid, krijgt eerst de provincie, en daarna de gemeente de kans om het erfgoed te verwerven. Dit levert de merkwaardige situatie op dat, als deze lagere overheden 'nee' zeggen tegen aankoop, het erfgoed in principe op 'de markt' belandt. Nu is het voor het merendeel van de af te stoten objecten sowieso al lastig om in deze tijd van decentralisatie andere overheden warm te maken om erfgoed over te nemen. Het erfgoedbeleid van provincies beperkt zich over het algemeen bovendien tot het financieel ondersteunen van projecten, en niet tot het verwerven.

Gemeenten hebben vaak wel bezittingen die wettelijk beschermd zijn, maar proberen vanwege verdergaande bezuinigingen vanuit het Rijk om daar zo efficiënt mogelijk mee om te gaan. Het nieuw verwerven van vastgoed ligt niet voor de hand. Bovendien gaat het bij de 34 af te stoten monumenten soms om voor de gemeente zelf uitzonderlijk grote objecten, zoals de Vesting Naarden, de Onze Lieve Vrouwe Kerk te Veere, de Sassenpoort te Zwolle, of de Abdijkerk te Aduard. Daarnaast is het merendeel van deze objecten simpelweg economisch niet rendabel her te bestemmen. Voorbeelden hiervan zijn de verschillende kasteelruïnes, die door hun aard of ligging beperkt toegankelijk zijn (bijvoorbeeld alleen in een zomerseizoen) en daarmee

weinig bezoekers kunnen trekken, zoals de Kasteeltoren IJsselstein, Slot Teylingen in Sassenheim, de ruïne van de Jacobaburcht in Oostvoorne of de Ruïne van Brederode in Santpoort.

Rijke Rus koopt kasteel?

Opvallend is dat de inhoudelijke discussie waarom objecten in rijksbezit zijn of zouden moeten blijven niet is gevoerd. De monumenten die op de lijst staan zijn niet toevallig in het bezit van de rijksoverheid. Het is weliswaar een uiteenlopende verzameling, maar het is wél een collectie. Een aantal objecten is in de loop van meer dan 100 jaar al dan niet overgenomen vanwege hun verbondenheid met historische personen of gebeurtenissen. De Schotse Huizen in Veere werden geschonken door Victor de Stuers, onze oprichter van de Nederlandse monumentenzorg. Maarten van Rossum bewoende het (later zo genoemde) Van Rossumhuis in Zaltbommel en Jacoba van Beieren Slot Teylingen. Piet Hein en vader en zoon Tromp zijn onlosmakelijk verbonden met onze nationale geschiedenis. Men moet zich ernstig afvragen hoe het met onze overheid gesteld is als ze zich wil ontdoen van de grafmonumenten van Piet Hein en Maarten Tromp te Delft, deze laatste twee nota bene vervaardigd in opdracht van de Staten-Generaal, de gedenknaald van koning Willem III in Apeldoorn of de gedenknaald ter ere van de Vrede van Rijswijk. Het is daarom ook zo merkwaardig dat, nu het Nationaal Historisch Museum ten grave is gedragen en de Canon van Nederland niet langer door de rijksoverheid wordt gepromoot, de bijbehorende objecten kennelijk ook direct in de uitverkoop kunnen. Zonder dat er een inhoudelijk afstotingsbeleid is geformuleerd, zoals bij musea het geval is, en men zich afvraagt of en zo ja waarom de collectie van de Rijksgebouwendienst zo wordt uitgekleeft.

Voor particulieren lijkt de ‘uitverkoop’ een mooie kans: straks bestaat wellicht de mogelijkheid om een bijzonder object aan te schaffen. ‘Rijke Rus koopt Kasteel Radboud’, zo twitterde het kasteel vlak voor 1 april van dit jaar. Zuur is het wel, en ook bedenkelijk. Wat belooft dat voor de toekomst? Gelukkig staat een van de belangrijkste Nederlandse voormalige paleizen, Paleis Soestdijk, niet op de lijst. Als het afstotingsbeleid echter wordt doorgezet zal ook dit nationale erfgoed op eenzelfde wijze ‘aan de markt’ worden aangeboden. Daarbij zal de staat steeds blijven kijken naar de opbrengst. Voor een ontwikkelaar is overname van een gebouw met restauratieachterstand echter slechts interessant als er een ruime bestemming op rust. Voor Soestdijk betekent dit een gevecht op de achtergrond over een ruimer bestemmingsplan, bouwmogelijkheden binnen de rijksbeschermde parkaanleg, en derhalve druk op de lagere overheden. Het nu toegepaste argument van de minister dat objecten door hun bescherming ook in prima handen zijn bij burgers, is niet altijd valide.

Omdat afstoting aan derden en een – na Kamervragen door D66 ook door minister Bussemaker niet gewenste – versnippering van het monumentenbestand dreigt, is vanuit de erfgoedwereld in allerijl een nieuw initiatief gelanceerd. Een aantal organisaties heeft voorlopig een Nationale Monumenten Organisatie (NMO) opgericht. Deze moet als vangnet dienen voor het geval objecten toch terecht gaan komen in een reguliere afstotingsprocedure. Immers, na het ‘nee’ van provincies en gemeenten zijn er geen voorkeursposities voor particuliere monumentenorganisaties, die mogelijk wel geïnteresseerd zijn in overname van (een aantal) objecten. De Rijksgebouwendienst en ook de minister schermen met dit initiatief. Maar ook de NMO zal haar rekenwerk hebben gedaan. Een aanzienlijke bruidsschat van de rijksoverheid

Nergens heeft de minister aangegeven wat de kosten zijn van deze afstotingsoperatie

is noodzakelijk om deugdelijk onderhoud en goede herbesteding van de af te stoten objecten voor de komende decennia te garanderen.

En dat betekent dat dit onderdeel van de operatie ‘compacte overheid’ een wassen neus is. Nergens heeft de minister aangegeven wat de kosten zijn van deze afstotingsoperatie. Als lagere overheden de zorg voor het rijksbezit overnemen, worden de kosten van instandhouding ook op de burger verhaald, en bovendien lijkt het nu niet de juiste tijd om monumenten af te stoten naar de markt. Maar de hamvraag, die niet wordt gesteld, is voor welke objecten het Rijk inhoudelijk verantwoordelijkheid dient te dragen en voor welke niet. Waarom is een complex als Paleis Soestdijk nu buiten de discussie gelaten? Het is tijd voor een geïntegreerde visie vanuit het Rijk. Heemschut pleit met andere organisaties voor een inhoudelijke verantwoordelijkheid van het Rijk. Want het woord

Karel Loeff

is directeur van Erfgoedvereniging
Heemschut en algemeen bestuurs-
lid van Kunsten '92

‘compact’ kan niet inhouden dat alleen wordt gekeken welke gebouwen wel of niet door overheden zelf worden benut. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, die ook een uitgebreide collectie roerende voorwerpen beheert, zou hiertoe een prima aanzet kunnen geven.

Literatuur

- Blok, S. (2013) *Brief van de minister voor wonen en rijksdienst; beleidskader voor de monumenten met erfgoedfunctie van de Rijksgebouwendienst*, Tweede Kamer 31490 Vernieuwing van de rijksdienst; 32156 Monumentenzorg, nr. 105, 21 februari.
- Donner, J.P.H. (2011) *Uitvoeringsprogramma compacte rijksdienst*. Den Haag: Sdu.
- Kunsten '92 (2013) *Goud in handen: gebruik het verleden, schep ruimte voor de toekomst*. Amsterdam: Kunsten '92.

Noot

- 1 www.cultureelerfgoed.nl/handreikingofergoedenruimte